

01

Quin record tenim del rei Jaume I a l'Aragó actual?

HOW IS KING JAMES I REMEMBERED IN PRESENT-DAY ARAGON?

GERMÁN NAVARRO ESPINACH

Universidad de Zaragoza

gnavarro@unizar.es

ORCID: 0000-0002-4225-2279

rebut: 22/03/2026

acceptat: 30/03/2025

publicat: 29/09/2026

<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.1>

debats #140 (p. 30-43)

RESUM

Els antics cronistes d'Aragó no criticaren en cap moment el regnat de Jaume I, sinó que enaltiren el monarca com a venturós i conqueridor. Les primeres valoracions negatives vingueren de la mà del romanticisme huitcentista. Alguns autors acadèmics continuaren aquesta tendència al segle xx, fet que després va traslladar a l'opinió pública la imatge d'un rei injust amb Aragó. A hores d'ara, la recreació històrica prefereix recordar Jaume I durant la seua infància, quan va ser educat al castell de Montsó pels templers. Fins i tot, una de les festes d'interés turístic internacional més importants, la que rememora la llegenda dels Amants de Terol, posa en escena un Jaume I de menut al començament dels actes. Tot això ens anima a reflexionar sobre problemes clau com el contrast entre percepció acadèmica i percepció social dels personatges històrics en aquest temps de nacionalismes exacerbats i triomf de la postveritat.

Paraules clau: Jaume I, Aragó, historiografia, commemoració, recreació, edat mitjana.

ABSTRACT

The early chroniclers of Aragon never criticised the reign of James I; rather, they praised the monarch as fortunate and a conqueror. The first negative assessments emerged with nineteenth-century Romanticism. Some academic authors continued this trend into the twentieth century, and the image of a king unfair to Aragon subsequently spread into public opinion. Currently, historical reenactment tends to portray James I in childhood, when he was educated by the Templars at the castle of Monzon. Indeed, one of the most important festivals to attract international tourists and commemorating the legend of the Lovers of Teruel, stages a young James I at these events began to unfold. All this invites reflection on key issues such as the contrast between academic and social perceptions of historical figures in an age of heightened nationalist sentiment and the triumph of post-truth.

Keywords: James I, Aragon, historiography, commemoration, historical reenactment, Middle Ages.

EL LEGAT DE JAUME I SEGONS ELS ANTICS CRONISTES D'ARAGÓ

Per donar resposta a la pregunta que posa títol a aquest article cal analitzar, en primer lloc, la imatge de Jaume I que els cronistes del regne han transmés a la posteritat. El text més antic que cal tindre en compte és la crònica aragonesa de Sant Joan de la Penya redactada en la segona meitat del segle XIV. El seu capítol 35 s'anomena «Del rey don Jayme el venturoso et de sus feitos et cómo priso Mallorca et Menorca, Iviça et otras tierras» (Orcástegui, 1986: 86-95). Diu que fou anomenat «venturós» per tantes i tan grans conquestes que va cloure amb poques batalles. Deixa en evidència també la discòrdia que hi havia entre els nobles aragonesos a l'hora de considerar-lo com a nou rei, després de morir son pare, encara que sense criticar el regnat en cap moment.

Una traducció aragonesa del *Llibre dels Feits* de Jaume I va fer-se a instàncies de Juan Fernández de Heredia, gran mestre de l'Orde de l'Hospital, partint del manuscrit català de Poblet de 1343. Amb el títol *Libro de las Gestas* fou inclosa en la segona partida de la *Grant Crònica de los Conquiridores*, compilació finalitzada entre 1385 i 1393. Es tracta, doncs, d'una actualització de la crònica de Jaume I en temps de Pere IV; és a dir, un segle després de la seua confecció. En realitat, no és una mera traducció, perquè fa interpolacions, addicions, supressions o canvis de redacció. Ho fa, per exemple, per enaltir la valentia dels nobles aragonesos quan no abandonaren el rei Pere II en la batalla de Muret, davant la versió del *Llibre dels Feits* on s'atribueix a ells la desorganització de la batalla. Malgrat això, la imatge de Jaume I és positiva: «qui fue dicho aventurado por esto: que en todos sus aferes et conquistas fue siempre bien fortu-

nado, et fue varón virtuoso et de bella estatura, et buen conqueridor, segunt parece avant por las conquista que fizo» (Martínez Roy, 2010: L-LII i 9).

La *Crònica de Aragón* de fra Gauberto Fabricio de Vagad, encarregada pels diputats del regne i impresa a Saragossa en 1499, assenyala que, després de la lamentable i plorada mort del rei Pere II a Muret, el va succeir en els seus drets i regnes «el venturoso y esclarecido infante don Jayme el primero, llamado el conquistador porque el solo a su parte conquisto quando menos quatro reynos de infieles: Mallorcas, Menorcas, Valencia y Murcia, y conquistolos y para siempre los conservar y tener en pie, y para siempre ser de cristianos, y nunca jamas de moros, para los nunca tornar a perder como fizo el Cyd Ruy Diaz, que tan esforçadamente gano a Valencia, y tan flaca y vergonçosamente la desemparo» (Orcástegui, 1996: LXXIIIr).

Jerónimo Zurita, el primer cronista oficial del regne per nomenament de les Corts d'Aragó en 1548, dedicà nombroses pàgines dels *Anales de Aragón* al regnat de Jaume I entre el llibre II (cap. LXVI) i el llibre III (cap. CI). Recordem que la primera edició dels *Anales* és de 1562 i la segona, de 1585 (Canellas, 1967-1977). Doncs bé, tampoc Zurita deixa en mal lloc el monarca en cap moment. Després de narrar la seua mort, al final de tot escriu el següent: «Cuya memoria en los ánimos de los presentes y venideros fue muy esclarecida, siendo este príncipe siempre igual al titulo de tan grande gloria como se había adquirido conquistando tales reinos que quedaban tan poblados y ennoblecidos como lo pudieran estar si los hubiera heredado de sus predecesores» (Llib. III, cap. CI).

Jerónimo Blancas, successor de Zurita al càrrec de cronista del regne i autor dels *Aragonensium rerum commentarii* (1588), va ser el mentor de tot el pro-

grama decoratiu de la sèrie desapareguda de retrats dels reis d'Aragó que les Corts aragoneses encarregaren al pintor Felipe Ariosto en 1586 per al Palau de la Diputació de Saragossa. Dos anys després, aquest artista treballà en una sèrie semblant per al Palau de la Generalitat Catalana (Tormo, 1917: 77-92). La inscripció llatina de Blancas per al retrat del rei Jaume I (fig. 1) va ser traduïda al castellà per Martín Carrillo en temps del cronista Diego José Dormer: «Jayme primero el Conquistador, hijo de Pedro segundo, rey de Aragon dezimoquarto, el murciano, el balearico, y valenciano, como tomasse de muy poca edad a su mano el gobierno del reyno, rebelto, y casi perdido, lo dexo ya viejo pacifico, y esclarecidamente dispuesto, instruido con leyes, adornado con trofeos, aumentado con provincias, ilustrado con dos mil templos edificados en honra de la madre de Dios, y rico con los tributos de los reyes de Granada, Tunez y Tremecen» (Blancas-Carrillo-Dormer, 1680: 221-224).

A més a més, el cronista Diego José Dormer complementà les paraules de la inscripció de Blancas amb un escoli que presentava el regnat de Jaume I amb tota classe de lloances, de les quals torna a destacar la imatge d'un rei cristià i conqueridor: «Fuera faltar notablemente a la brevedad que se deve, si huvieran de dezirse, aun sumariamente, las heroicas prendas, y virtudes de este gran Rey, llamado el Conquistador, por haver conquistado, y redimido del yugo de los Infieles quatro Reynos, Mallorca, Menorca, Valencia, y Murcia» (Blancas-Carrillo-Dormer, 1680: 235-236).

L'abolició dels Furs d'Aragó i la desaparició del regne com a entitat política independent pels decrets de Nova Planta del rei Felip V a principis del segle XVIII va suposar també la supressió del càrrec de cronista. L'últim d'ells fou Pedro Miguel de Samper, mort en 1711. L'aparició d'una historiografia nacional aragonesa tingué lloc poques dècades després amb Braulio Foz, catedràtic de Grec de la Universitat de Saragossa i autor d'una *Historia de Aragón* editada en 1848. Quan parla del regnat de *D. Jaime el Conquistador* fa alguna insinuació de crítica. Per exemple, respecte de la independència i autonomia

Fig. 1. Còpia feta als anys 1634-1635 del retrat desaparegut del rei Jaume I que va pintar Felipe Ariosto per al Palau de la Diputació de Saragossa en 1586.

© Museu del Prado de Madrid. Oli sobre llenç, 213 x 129 cm. No exposat.

que donà al nou regne de València: «Fundó pues el rey su república valenciana con tan bien advertidos fueros, que à juicio de todos los que con curiosidad han reconocido y visto los de otras repúblicas, ninguna los tiene más claros, más santos, ni mejores». A més a més, els aragonesos que havien participat en la conquesta del regne «tuvieronse por muy agraviados de que los fueros se escribiesen en lengua limosina». Encara que l'autor reconeix que se li degué al sobirà la primera compilació de *las leyes patrias* a les Corts d'Osca de 1247, clou finalment amb aquesta valoració global: «el reinado de D. Jaime el Conquistador fué el que hizo unos á aragoneses, catalanes y valencianos; el que completó y perfeccionó el reino ó imperio de Aragon, que por todas estas razones hemos dicho tantas veces que era el mas floreciente que se ha conocido, el mas glorioso y envidiado» (Foz, 1848, 2: 142-143, 180 i 183).

Foz no acredita amb cap document el greuge per la llengua dels furs de València que patiren els aragonesos al segle XIII, encara que la consciència lingüística aragonesa ja existia a l'inici del Trescents. En aquest sentit, amb el propòsit de designar la varietat escrita del romanç que es va usar en la redacció dels Furs d'Aragó aprovats en 1247, s'afirmava que estaven escrits «en la nostra llengua aragonesa» o «lengoatge d'Aragó» (Tomás, 2026: 13-14; Tomás, 2020).

Una obra molt més crítica és la *Reseña histórico-política del antiguo reino de Aragón*, publicada en 1865 pel jurista Manuel Lasala. Aquest autor interpretava la història medieval d'Aragó com Braulio Foz; és a dir, aplicant el seu sistema de valors del segle XIX al passat, fet que creava suspicàcies i rivalitats entre els aragonesos i els territoris veïns. Si aquests conflictes existiren al segle XIII, el cert és que tindrien més a veure amb l'ideari nacionalista de les elits dominants aleshores que no amb la ideologia d'una majoria social, com passarà més endavant en època contemporània. Lasala plantejava una acusació molt clara: «Con el reinado de Jaime el Conquistador se puso término al recobro del territorio que debía constituir la corona de nuestro reino, pero sus instituciones se vieron gravemente amenazadas en su

existència». Segons aquest autor, era indubtable que el rei tenia el propòsit de refrenar i restringir les tendències «democràtiques» de les institucions aragoneses en acabar les seues empreses militars: «que con lo que adelantaban en la organización de las cortes, y los acrecentamientos y autoridad de Justiciazgo, iban de dia en dia, estrechando los límites de la régia jurisdicción». I tot això fins al punt de dir que cap dels monarques aragonesos anteriors havia donat a conèixer millor que Jaume I les seues «condicions absolutistes» (Lasala, 1865: 84-86). Estem davant d'un autor típic del romanticisme huitcentista, un moviment cultural que ja s'ha estudiat amb profunditat per al cas de València per tal de comparar com s'ha tractat la figura de Jaume I al llarg de les diferents èpoques (Belenguer, 2009, IV-VI).

L'OPINIÓ DELS HISTORIADORS ACADÈMICS DES DEL SEGLE XX

L'aragonesisme conservador continuà fomentant una certa visió negativa del regnat de Jaume I en els temps de la restauració borbònica (1874-1931), especialment des del món universitari. N'és un bon exemple el llibre *La Edad Media en la Corona de Aragón* d'Andrés Giménez Soler, catedràtic d'Història i rector de la Universitat de Saragossa. La primera edició de l'obra és de 1930, però n'hi ha una segona revisada que es publicà l'any 1944 en plena dictadura franquista. Aquest autor diu unes paraules molt crítiques al voltant de la política de Jaume I: «En cuanto a la política interior, su obra fué tan funesta como en lo internacional. Manejábalo en esto su mujer doña Violante, la cual, influída por análoga vanidad a la del marido». Segons Giménez Soler, per aquesta «malèfica influència» de la reina Na Violant d'Hongria acabà separant-se Aragó de Catalunya i perdent Lleida, i no solament això: malgrat l'enèrgica oposició dels aragonesos a la configuració de València com a regne independent, Jaume I va promoure aquesta autonomia i va impedir així que Aragó tinguera eixida al mar (Giménez, 1944: 137-139).

En contrast, José María Lacarra, catedràtic d'història medieval a la Universitat de Saragossa des dels

anys quaranta del segle XX, evitava caure en el presentisme quan interpretava l'edat mitjana o qualsevol altra època, i buscava sempre una perspectiva d'anàlisi més complexa. En el seu llibre *Aragón en el pasado* donà aquesta opinió sobre el regnat de Jaume I: «En el fondo de estas discusiones fronterizas entran en juego intereses muy variados: el personal de los señores a regirse por el fuero de Aragón, frente al del rey interesado en conservar una más libre disposición sobre las tierras y los hombres» (Lacarra, 1972: 124). D'altra banda, quan el professor Lacarra encara estava en actiu, la Institució Fernando el Catòlic organitzà a Saragossa el X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (19-25 setembre 1976) sota el títol *Jaime I y su época* per commemorar el huité centenari de la mort del monarca. Les actes d'aquest congrés van ser publicades en tres volums entre 1977 i 1984.

Molts anys després, José Ángel Sesma posava èmfasi en els tòpics al voltant de la relació entre Jaume I i els aragonesos dins d'un llibre introductori a la història medieval de la Corona d'Aragó: «La historiografía romántica catalana adjudica abiertamente a Jaime I una visceral animadversión contra Aragón y un comportamiento muy favorable a Cataluña. Resulta un tópico ineludible afirmar que Jaime I es un rey catalán porque entregó Mallorca como área de expansión del condado y permitió que en Valencia, el empuje catalán desplazara también a los aragoneses. No hay duda de que la necesidad de dotar de una base histórica a la creación moderna y artificial de los *Países Catalans*, obligó a forzar ciertas interpretaciones». En opinió de Sesma, quasi huit segles després encara es continua dient que Jaume I fou més català que aragonés, quan potser sobretot fou valencià: «Aunque, por encima de cualquier otra cosa, fue un gran rey conquistador y un mediocre gobernante, con buenos sucesores» (Sesma, 2000: 89-90).

Amb motiu d'un nou huité centenari, ara el del naixement del monarca, la Càtedra Jerónimo Zurita d'Història i Ciències Historiogràfiques de la Institució Fernando el Catòlic de Saragossa, dirigida per Esteban Sarasa, va promoure al maig de 2008 una trobada acadèmica sobre la societat a Aragó i Catalunya al segle XIII. En la presentació de les actes edi-

tades l'any següent es defensava una imatge positiva de Jaume I per als aragonesos, no sols pel fet que sota el seu mandat van sorgir els tres puntals fonamentals de la constitució del regne (Corts, Justícia i Furs), sinó també per la participació que tingueren els d'Aragó en les principals empreses del rei, fet que desmentia així la idea d'un despagament generalitzat d'aquest regne cap al seu sobirà (Sarasa, 2009: 5). En aquesta mateixa publicació, María Luz Rodrigo posa damunt la taula que el vell regne no fou només el primer escenari d'importants esdeveniments i accions de Jaume I des de la seua estada de menut al castell de Montsó, sinó també per altres fets destacats, com que Aragó sembla ser l'únic territori que festejà l'èxit del monarca després de la primera campanya de la conquesta de Mallorca a finals de 1230 (Rodrigo, 2009: 11).

Una imatge positiva de Jaume I per a la posteritat la trobem també en la valoració general feta per Juan F. Utrilla en un volum d'estudis que la Fundació Germà Colón Domènech publicà en commemoració dels huit-cents anys de la naixença del rei: «En el reinado de Jaime I se va a producir el nacimiento de dos instituciones que desde los primeros momentos de su existencia se convirtieron en el exponente más claro del particularismo aragonés: el Justicia de Aragón —institucionalizado en las Cortes de Ejea de 1265 como juez intermedio entre el rey y los nobles— y las Cortes privativas del reino, a lo que se sumará la compilación del derecho foral con la promulgación de los Fueros de Aragón (Huesca, 1245), normativa que desplazará paulatinamente a la diversidad de foralidades existentes en el reino» (Utrilla, 2008: 61).

La Institució Fernando el Catòlic de Saragossa va promoure altres llibres dedicats a diversos aspectes del regnat de Jaume I aprofitant el deixant del huité centenari del naixement, començant per l'edició del *Libro de los Hechos*, reimpressió d'una traducció al castellà del *Llibre dels Feits* que havia publicat l'editorial Gredos en 2003 (Butiñá, 2008), i sense oblidar-nos de citar el *Libro de las Gestas de Jaime I*, la traducció aragonesa del *Llibre dels Feits* encarregada pel gran mestre Juan Fernández de Heredia que publicà la Universitat de Saragossa poc després (Mar-

tínez Roy, 2010). Una altra obra editada per la Institució ha estat l'estudi de Marta Serrano entorn de les imatges medievals que s'han conservat del rei, entre les quals destaca, al regne d'Aragó, la seua representació en les pintures murals del castell d'Alcanyís (Serrano, 2008: 192-207 i 306).

El catàleg de publicacions de la Institució Fernando el Católico va més enllà. D'especial relleu és la traducció al castellà del llibre de Francis Darwin Swift, *The Life and Times of James the First the Conqueror* (Oxford, Clarendon Press, 1894). Una obra poc coneguda entre el públic espanyol que compta en aquesta traducció amb un magnífic estudi introductori a cura d'Ana del Campo en el qual podem llegir: «El retrato que Swift realizaba de Jaime I tampoco era excesivamente favorecedor, puesto que, como hemos mencionado, consideraba al monarca un hombre casi inmoral (p. 91), violento (p. 94), iracundo, zafio (p. 96), mujeriego, pecador, egoísta (p. 157), etc. La poco favorable visión de Jaime I era compartida por otros historiadores, sobre todo aragoneses, como el propio Giménez Soler o Antonio Ubieto Arteta, mientras que los valencianos y especialmente los catalanes tendieron a exaltar su figura» (Del Campo, 2012: xcvi).

Recordem que l'editorial Anubar, creada per l'esmentat Antonio Ubieto, ha editat des de 1975 fins a set volums d'una col·lecció anomenada «Documentos de Jaime I de Aragón», el darrer dels quals s'ha publicat a Saragossa i abasta els dos últims anys del regnat (Huici-Cabanes, 2017). A més a més, la Institució Fernando el Católico ha editat un llibre dedicat a la relació que mantingué Jaume I amb els seus fills, prenent com a font d'informació els registres de la Cancelleria Reial de 1257-1276. Tinguem en compte que la col·lecció d'Anubar es va veure obligada a prescindir de molts documents que, si s'hi hagueren inclòs, la farien inabastable. Una part són aquells l'original dels quals no es conserva i únicament ens han arribat a partir de la seua còpia en els dits registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Rodríguez, 2019).

D'altra banda, la publicació més recent del tom primer de la col·lecció *Acta Curiarum Regni Arago-*

num recull documents relatius a les corts celebrades al regne d'Aragó des d'Alfons II fins a Alfons IV (1164-1328), incloent-hi notícies de les reunions fetes durant el govern de Jaume I: Lleida (1214 i 1218), Osca (1221 i 1247), Daroca (1223, 1228 i 1244), Saragossa (1225, 1235 i 1239), Almodèvar (1227), Montsó (1236), Alcanyís (1250), Osca-Eixeixa (1264-1265) i les darreres corts generals de Lleida (1272 i 1275). Des d'inicis del segle XIII, aquestes assemblees ja eren l'escenari fonamental on interactuaven les elits polítiques i es projectaven amb força cap a la resta de la societat: «El hecho, por ejemplo, que la Compilación de Huesca y la extraordinaria glosa que conocemos como el Vidal Mayor estén redactadas en lengua aragonesa, en su variante culta, creando un modelo idiomático que se difundiría en los años siguientes al hilo de la multiplicación de los notarios, regulados desde los años 1260, es una innovación de primera magnitud. Sin ánimo de hacer equivalente la vida social a las leyes, no cabe duda de que la promulgación de los Fueros de Aragón fue un momento decisivo en el desarrollo institucional del reino y penetró profundamente en la totalidad del espacio social» (Tomás-Laliena, 2020: x).

MEMÒRIA I RECREACIÓ HISTÒRICA EN LA SOCIETAT ACTUAL

Podem demostrar d'alguna manera la influència que han tingut els historiadors acadèmics en l'opinió pública aragonesa respecte de la figura de Jaume I? Intentem-ho. La gent que era jove a Aragó en la dècada dels anys huitanta del segle XX deu recordar una *Breve historia de Aragón* il·lustrada en còmic, amb la qual la desapareguda Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón obsequiava els clients, arribant a moltes cases com és de imaginar, encara que no tenim dades exactes del nombre d'exemplars editats. L'assessor històric de l'obra fou Guillermo Fatás, actualment catedràtic emèrit d'Història Antiga de la Universitat de Saragossa. Unes deu pàgines al·ludeixen al regnat de Jaume I (Parrilla *et al.*, 1984, 1: 59-68). En el guió crida l'atenció, sobretot, la insistència a recordar que el monarca afavoria sempre els cata-

lans en comptes dels aragonesos. Quan els aragonesos volien conquerir les terres de València, Jaume I va decidir començar per Mallorca, com demanaven les Corts catalanes. Tot i això, alguns nobles d'Aragó ajudaven el rei. En contrast, quan arribà l'hora d'anar a València, els catalans no acudiren a la crida. Conseqüentment, el rei és qualificat d'injust perquè no va incorporar les terres valencianes al Regne d'Aragó, per haver atorgat uns furs diferents i per haver dut molts catalans a la seua repoblació, com es pot llegir en la pàgina 64 (fig. 2). Fins i tot, aquest còmic diu que el monarca anteposà la fortuna dels seus parents al benestar dels súbdits, fet que creà un conflicte entre Catalunya i Aragó que no havia existit durant un segle. Aquesta imatge i no cap altra fou la que va rebre la gent jove d'aquells anys i qualsevol altra persona que haja pogut consultar-ho d'aleshores ençà.

Un altre cas el proporciona la narrativa de ficció, un mitjà molt potent d'aprendre història que pot influir prou en la perspectiva que la societat té de qualsevol personatge. Doncs bé, la novel·la *El conquistador* (2020) de l'escriptor aragonés José Luis Corral, catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de Saragossa, combina tres perfils heroics al voltant del monarca per recrear la seua vida, i sempre dona una visió positiva del regnat en comparació del còmic que comentàvem abans. Els tres perfils heroics són el rei templer (1204-1229), el rei conqueridor (1229-1255) i el rei croat (1256-1276). Sembla que els lectors de la novel·la no guardaran un mal record del rei. La sensació general des de fora d'Aragó ha estat sempre la contrària: «L'apreciació positiva que té entre mallorquins i valencians, per als quals Jaume I és el rei conqueridor, el gran mite fundador a partir del qual comença la història dels respectius regnes, contrasta amb la desafecció amb què l'ha tractat la historiografia catalana i aragonesa. L'una per haver renunciat a l'expansió per Occitània i, sobretot, per haver dividit els seus regnes i haver debilitat així el que hauria pogut ser una monarquia forta i vigorosa. I l'altra per haver tallat l'eixida d'Aragó a la mar, per haver creat un nou regne, el de València, en comptes d'haver incorporat les terres valencianes al reialme aragonés, per haver creat una frontera arbitrària entre Catalu-

nya i Aragó, que avivà l'enfrontament entre ambdues comunitats. Amb Jaume I, la Corona, de ser un espai unitari, passà a estar dividida en diversos regnes i territoris autònoms, cada un amb les seues pròpies lleis i institucions, i sense un projecte comú. El balanç final no podria ser més negatiu» (Furió, 2007: 19).

El prefaci de l'edició castellana del llibre *Jaume I* de Stefano Maria Cingolani, una de les obres que recomane a l'alumnat dins de l'assignatura obligatòria *España Medieval*, en el tercer curs del Grau d'Història a la Universitat de Saragossa, torna a insistir de nou en la mateixa idea: «Muy amado en Valencia y Mallorca, donde se le ve como fundador de la patria, bastante criticado en Cataluña y Aragón, donde se le reprocha cierto obstaculizar su expansión territorial, sin embargo es una figura imprescindible si se quiere entender la historia de una de las grandes monarquías que integraban la Hispania de la Edad Media» (Cingolani, 2008: 13). Per cert, la pàgina web DARA (*Documentos y Archivos de Aragón*) té una secció medieval on figuren tots el reis de la Corona d'Aragó i entre aquests hi ha Jaume I. L'únic títol que figura com a bibliografia recomanada és aquesta edició castellana del llibre de Cingolani (<https://dara.aragon.es>). Més enllà de les aules, l'univers digital també ofereix consells bibliogràfics.

Si qualsevol persona consulta la biografia de Jaume I al portal *Historia Hispánica* de la Real Academia de la Historia de Madrid trobarà de nou l'argument tantes vegades repetit: «Para los historiadores aragoneses el juicio histórico sobre Jaime I suele ser negativo, acusándole de tener una concepción mezquina de la Monarquía, ya que sin pensar en la unidad de la Corona, ya cimentada, separó Aragón y Cataluña, entregando la primera a Alfonso y la segunda a Pedro, quedando Valencia para el tercer hijo, Jaime. Complicó el problema con el trazado de la frontera entre Aragón y Cataluña, tras la adjudicación final de Lérida a Cataluña, y puso la frontera en el cauce del Cinca, y el resultado fue el enfrentamiento entre ambos países, que llevaban cien años unidos. Y la misma opinión les merece sus acciones de conquista y la creación de los reinos de Valencia y de Mallorca “que no correspondían a las necesidades ni

Fig. 2. Pàgina de mostra dels continguts sobre el regnat de Jaume I en la *Breve historia de Aragón*, dirigida per J. A. Parrilla i altres, Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1984, vol. 1, 64. Fotografia: G. Navarro Espinach

al espíritu del momento” y que fragmentaron la unidad de la Corona, que de ser un espacio unificado pasó, por obra de Jaime I, a cuatro estados bajo la soberanía de un mismo Rey y sin ningún ideal común. Obviamente, para mallorquines y valencianos, la visión del Monarca es radicalmente opuesta y es el gran Rey, el tótem histórico, el mito, el punto de partida de los futuros reinos de Mallorca y de Valencia, el creador de sus señas de identidad hasta nuestros días: territorio, fueros, moneda, instituciones, etc.» (<https://historia-hispanica.rah.es/biografias/23492-jaime-i>).

La sensació és que no hi ha cap dissident entre els historiadors d'Aragó que tinga una opinió diferent de Jaume I que no siga la negativa, però ací he demostrat que no hi ha un pensament únic en aquest sentit en el món acadèmic aragonés. De tota manera, parlar de judici positiu o negatiu respecte d'un personatge històric és com parlar de bons i dolents en la història. Tot això esdevé un atzucac o carreró sense eixida per intentar explicar els problemes complexos del passat des de la universitat a la resta de la societat. D'altra banda, valorar amb paràmetres de hui el legat d'un monarca medieval és caure en presentisme i alhora en nacionalisme, per no parlar de l'individualisme com a motor de la història, sense tenir en compte la mentalitat del grup de nobles que hi havia al voltant del rei donant suport a les decisions que prenia, totes elles assessorades i consensuades pels seus consellers. Recordeu quan comentàvem que Giménez Soler culpava Na Violant d'Hongria de les accions errònies de Jaume I. En el *Llibre dels Fets*, el rei expressava el contrari en plena conquesta de la ciutat de València: «E nós entenem que ella nos consellava bé, e dixem-li que li atorgàvem lo consell que ella ens donava, mas aïtant hi volíem nós anadir, e que sobre açò teníem per bo lo consell». Influència femenina que Zurita també atribueix a la tercera dona del rei, Teresa Gil de Vidaurre, amb el consell de la qual governava gran part dels seus negocis (Navarro, 2009, 135). Els individus no governen a soles ni esdevenen el motor de la història per si mateixos, sempre gaudeixen de la complicitat d'altres persones i, sobretot, del suport de grans grups de poder.

Els llocs públics en memòria de Jaume I són poquíssims als municipis aragonesos. El més conegut és el carrer que la ciutat de Saragossa va dedicar-li en 1857, molt transitat pel fet de ser un dels principals accessos a la plaça del Pilar. Que jo sàpia, solament hi ha un monument que el recorda en tota la comunitat autònoma, concretament el dedicat a Jaume I i els templers a la plaça de Sant Francesc de Montsó, obra en bronze de l'escultor José María Casanova inaugurada en 2003, on el rei apareix com un xiquet sota la protecció dels cavallers del Temple, acompanyat d'un altre infant, el seu cosí Ramon Berenguer (fig. 3). El castell de Montsó, al costat del riu Cinca, va ser la fortalesa més important de l'orde del Temple a Aragó. Després d'haver residit fins a sis anys a la ciutadella de Carcassona, Jaume I va ser conduït al dit castell de Montsó perquè els templers s'encarregaren d'educar-lo com a bon guerrer cristià entre 1214 i 1217.

Fig. 3.— Monument a Jaume I i els templers a la plaça de Sant Francesc de Montsó, obra en bronze de l'escultor José María Casanova inaugurada en 2003. Fotografia: <https://www.casanovaescultor.com/obra-publica>

Fig. 4. Cartell de l'XXIII Homenatge Templar a Jaume I i Guillem de Mont-rodon. Festa d'Interès Turístic Nacional que organitza l'Ajuntament de Montsó. Fotografia: <https://monzontemplario.com>

Guillem de Mont-rodon fou el mestre templer que actuà com a tutor del rei i del seu cosí esmentat, futur Ramon Berenguer V, comte de Provença. Fa molts anys que la ciutat de Montsó celebra una festa de recreació històrica en honor de Jaume I, que ha estat declarada d'interès turístic nacional. A banda dels cavallers templers, hi ha dos xiquets protagonistes que representen el monarca i el seu cosí. L'any 2025 es va celebrar els dies 23-25 de maig, amb el títol de *XXIII Homenaje Templario a Jaime I y Guillem de Mont-Rodón* (fig. 4). Enguany, l'edició XXIV s'ha celebrat els dies 22-24 de maig, commemorant de nou que fou un mes de maig de 1214 quan el rei arribà de menut a la població. El programa d'aquesta festa anual de l'homenatge inclou tota mena d'activitats culturals,

amb la participació dels centres d'educació infantil, primària i secundària del municipi.

El record d'un rei infant sota la protecció dels templers és la imatge més repetida que tenim de Jaume I en la societat aragonesa de hui. De fet, el festival de recreació històrica més important de tota la comunitat autònoma també compta amb la presència del monarca representat per un xiquet. Parle de *Las Bodas de Isabel*, que rememoren la famosa llegenda dels Amants de Terol, una festa d'interès turístic internacional ambientada en l'any 1217 i que sempre se celebra al mes de febrer, prop de Sant Valentí, el Dia dels Enamorats. Al començament del programa d'actes, arriba un xiquet coronat a cavall (fig. 5), acompanyat d'una host de cavallers templers, que pren possessió del tron a la plaça del Torico, en unes escenes plenes de públic de gom a gom. No és l'única llegenda que recorda la intervenció directa o indirecta de Jaume I a terres aragoneses: també hi ha Morés, el castell del Mallo a Mosquerola, Torla, Broto, Daroca, la presa d'Almonacid de la Cuba, Montsó, Lagueruela, Albentosa, Alcorisa, Magallón, Samper del Salz, Trasmoz o el famós miracle dels Corporals, vinculat també a Daroca en plena conquesta del regne de València (Ubieto, 2010: 109-114, 119-120, 148-149, 150-152, 154, 190-191, 314-315 i 339).

Mentrestant, la desafecció a Jaume I arriba a uns nivells molt alts els últims temps. En posaré un exemple claríssim. *Villanos de Aragón* és un programa temàtic produït per Aragón Radio com una sèrie en la qual els historiadors Sergio Martínez i Santiago Navascués relaten la trajectòria d'alguns dels personatges que més han perjudicat Aragó com a territori al llarg del temps, així com les decisions que van prendre en aquest sentit i les seues raons per a fer-ho. Entre aquests trobem els reis Felip II, Felip V i, per descomptat, el nostre Jaume I (<https://historiaragon.com/villanos-de-aragon>). L'episodi del Conqueridor es va emetre el 21 de juliol de 2023 i ja acumulava un total de 2.123.675 visites el passat 21 de març de 2026. En el pòdcast se li recrimina, sobretot, la decisió de deixar el reialme aragonés sense accés directe al mar. Segons els guionistes del programa, això va afectar enormement els interessos d'Aragó amb el

pas del temps, ja que no va poder participar tan activament en el comerç internacional o en l'expansió militar per la Mediterrània, cosa que el va fer perdre pes i poder en el conjunt de la Corona.

En fi, no puc imaginar què ens recriminaran les generacions futures a la gent de hui d'ací a set segles i mig —si encara existeix el planeta— per no haver fet açò o allò altre que els hauria agradat que férem, exonerant de responsabilitat tota la resta de mandarins que vinguen després i que tampoc han fet res per corregir les nostres errades. El que estic segur és que Jaume I no governava pensant en si ho feia al gust de la gent que viuria tants segles després. Per tant, sembla un poc absurd dir que fou un malvat o *villano* de la història. Es parla de personatges bons i dolents per tal d'ensenyar la història al públic? Amb quina intencionalitat política es fa? Quin criteri metodològic hi ha darrere? Uns arguments semblants no tenen cap operativitat per a aprofundir en la complexitat del passat. En tot cas, està clar que aconsegueixen un efectisme publicitari molt gran de cara al públic, però a costa d'anul·lar el pensament crític i la reflexió profunda sobre l'acció col·lectiva dels agents socials.

En el curs 2016-2017 s'establí la matèria *Historia y Cultura de Aragón* en batxillerat. Derivada d'aquesta, i després de l'entrada en vigor al gener de 2021 de la Llei orgànica de modificació de la llei orgànica d'educació (LOMLOE), es va dissenyar per fi l'assignatura *Cultura y Patrimonio de Aragón* com a matèria optativa del primer curs de batxillerat, encara que també es pot estudiar en segon curs. L'autorització del Govern d'Aragó perquè s'impartira vingué amb l'Ordre ECD/1173/2022, de 3 d'agost. En el currículum d'aquesta assignatura hi ha quatre blocs de continguts: 1) «Aragón: historia e identidad»; 2) «Aragón: sociedad y territorio»; 3) «Patrimonio artístico y cultural de Aragón», i 4) «Compromiso cívico». Doncs bé, respecte del primer bloc, la normativa diu que l'alumnat ha d'acostar-se a l'ofici d'historiador amb el coneixement de la metodologia històrica i l'ús rigorós i crític de les fonts, mitjançant l'exercici de processos inductius i d'investigació relacionats amb l'ús de fonts i evidències. Que tinga re-

Fig. 5. Arribada de Jaume I a Terol acompanyat de cavallers templers, a l'inici de la festa d'interès turístic internacional *Las Bodas de Isabel* el passat 20 de febrer de 2026. Fotografia: <https://www.bodasdeisabel.com>

lació amb la història medieval d'Aragó solament pot indicar-se el següent: «el estudio de los fueros e instituciones aragonesas puede llevarse a cabo de forma temática, iniciando el origen del foralismo, definiendo términos clave como fuero, cortes o justicia y justiciazgo. Asimismo, es relevante identificar, comprender y diferenciar las instituciones propias del reino de Aragón para lo cual sería interesante una actividad de pasado-presente comparando con instituciones autonómicas» (Boletín Oficial de Aragón, 12/08/2022, nº 157. Orden ECD/1173/2022, de 3 de agosto, por la que se aprueban el currículo y las características de la evaluación del Bachillerato y se autoriza su aplicación en los centros docentes de la Comunidad Autónoma de Aragón, p. 29265). Si el professorat d'aquesta assignatura ha de parlar de l'origen dels Furs d'Aragó, les Corts i la institució del justícia, imagine que faran referència directa al regnat de Jaume I. Almenys, en aquest punt, el seu record com a personatge històric estarà comprés dins d'una problemàtica historiogràfica de gran amplària, sense caure en tòpics, mites o judicis presentistes.

Una enquesta relativament recent sobre història medieval feta a 87 estudiants del primer curs del Grau d'Història de la Universitat de Saragossa en l'any acadèmic 2023-2024 ens dona algunes dades interessants (Laliena, 2025, 271-276). L'alumnat enquestat no havia cursat mai cap assignatura relacionada amb l'edat mitjana en l'educació secundària o el batxillerat. Entre les preguntes incloses n'hi havia una de referida a quins eren els personatges que semblaven més representatius d'aquella època. Els resultats es concentraren en una llista de noms que encapçalen els Reis Catòlics (49 respostes), seguits de Carlemany (33), Joana d'Arc (28), Cristòfol Colom (26), el Cid (20), Pelai (13), Abd al-Rahman III (11) i, per fi, un altre rei aragonés, Alfons el Batallador (10). Sembla increïble, però encara perdura una narrativa clàssica de l'edat mitjana en l'alumnat del segle XXI. El cinema, les sèries de televisió, els videojocs, la recreació històrica i les novel·les continuen alimentant un tipus d'història tradicional basada en els grans homes, perquè les dones no compten pràcticament, com passa amb la majoria de la societat, el

camperolat, l'artesanat, la burgesia o les minories marginades. De Jaume I, res de res, encara que fora un rei clau.

Estic d'acord amb Carlos Laliena quan diu que la simplificació dels problemes històrics, el retorn al romanticisme èpic i el presentisme psicològic i ideològic estan de moda davant la transferència de resultats d'investigació que arriba de les institucions acadèmiques. Hi ha un menyspreu evident per l'opinió de les persones expertes, inventant-se, si cal, informació falsa per tal de convertir-la a poc a poc en una postveritat que circula veloç per les xarxes socials (Laliena, 2025: 277-278). El nostre ofici d'historiadors continua sent fonamental hui més que mai per ensenyar a pensar críticament sobre el passat. Hem de seguir treballant per desmitificar l'edat mitjana peninsular, com proclama el títol del darrer llibre d'Alejandro García Sanjuán (2026). Una edat mitjana fictícia que ha alimentat també una visió mítica de Jaume I i l'ha aïllat de la resta de la societat de la qual formava part. No estem en un joc de patriotes per veure qui pot tindre més orgull nacional a costa d'un monarca medieval convertit en heroi o en malvat de la història a gust del consumidor. El 750é aniversari de la mort de Jaume I ens ofereix una nova oportunitat per investigar més sobre l'economia, la societat i la cultura d'Aragó al segle XIII i revisitar la biografia del rei com si fora un finestra oberta de bat a bat al món medieval.

BIBLIOGRAFIA

- Belenguer, E. (2009). *Jaume I a través de la història*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Blancas, J. (1588). *Aragonensium rerum comentarii*. Saragossa: Lorenzo i Diego Robles Tipógrafos.
- Blancas, J., Carrillo, M., i Dormer, D. J. (1680). *Inscripciones latinas a los retratos de los reyes de Sobrarbe, Condes antiguos, y Reyes de Aragón, puestos en la Sala Real de la Diputación de la ciudad de Zaragoza*. Saragossa: Herederos de Diego Dormer.
- Butiñá Jiménez, J. ed. (2008). *Jaime I. Libro de los Hechos. Edición conmemorativa del VIII Centenario del rey Jaime I de Aragón 1208-2008*. Saragossa: Institución Fernando el Católico i Editorial Gredos.

- Canellas López, A., ed. (1967-1977). *Anales de Aragón de Jerónimo Zurita*. 8 vols. Saragossa: Institución Fernando el Católico. Edició electrònica de 2003 coordinada per José Javier Iso.
- Cingolani, S. M. (2007). *Jaume I*. Barcelona: Edicions 62.
- (2008). *Historia y mito del rey Jaime I de Aragón*. Barcelona: Edhasa.
- Corral Lafuente, J. L. (2020). *El conquistador*. Barcelona: Penguin Random House.
- Del Campo Gutiérrez, A. (2012). Introducció. En F. Darwin Swift, *Vida y época de Jaime I el Conquistador*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, VII-CI.
- Foz, B. (1848). *Historia de Aragón*. 5 vols. Saragossa: Imprenta y Librería de Roque Gallifa. Edició facsímil de 2003 a càrrec de la Diputació de Saragossa.
- Furió, A. (2007). *El rei conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda*. Alzira: Edicions Bromera.
- García Sanjuán, A. (2026). *Desmitificando la Edad Media peninsular. Cómo y por qué se ha construido una historia que no existió*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Giménez Soler, A. (1944). *La Edad Media en la Corona de Aragón*. Barcelona: Editorial Labor, segona edició revisada de l'original de 1930.
- Huici Miranda, A. i Cabanes Pecourt, M. D., ed. (2017). *Documentos de Jaime I de Aragón. VII. 1275-1276*. Saragossa: Anubar.
- Lacarra, J. M. (1972). *Aragón en el pasado*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Laliena Corbera, C. (2025). ¿Qué Historia Medieval para el futuro? ¿Para qué? ¿Cómo enseñarla? En P. J. Alonso Molina i E. López Ojeda (coords.), *Enseñar historia medieval hoy*. Actas de la XXXIV Semana de Estudios Medievales de Nájera (8-12 juliol 2024). Logronyo: Instituto de Estudios Riojanos, 255-286.
- Lasala, M. (1865). *Reseña histórico-política del antiguo reino de Aragón*. Saragossa: Imprenta Librería de Roque Gallifa.
- Martínez Roy, F. J. ed. (2010). *Libro de las gestas de Jaime I, Rey de Aragón*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Navarro Espinach, G. (2009). Consejeros influyentes y personas de confianza en el entorno cortesano de los reyes de Aragón (siglos XIII-XV). En J. A. Sesma Muñoz (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1258. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*. Saragossa: Gobierno de Aragón, 129-179.
- Orcástegui Gros, M. C. ed. (1986). *Crónica de San Juan de la Peña (versión aragonesa)*. Edición crítica. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Orcástegui Gros, M. C. ed. (1996). *Corónica de Aragón de Gauberto Fabricio de Vagad*. Saragossa: Cortes de Aragón.
- Parrilla, J. A. et al. dirs. (1984). *Breve historia de Aragón*, 2 vols. Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón.
- Rodrigo Estevan, M. L. (2009). Jaime I, Aragón y los aragoneses. Reflexiones sobre un rey, un territorio y una sociedad. En E. Sarasa Sánchez (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 7-38.
- Rodríguez Lajusticia, F. S. (2019). *La relación de Jaime I de Aragón con sus hijos en los registros de cancillería (1257-1276)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Sarasa Sánchez, E. coord. (2009). *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Serrano Coll, M. (2008). *Jaime I el Conquistador. Imágenes medievales de un reinado*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Sesma Muñoz, J. Á. (2000). *La Corona de Aragón. Una introducción crítica*. Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón.
- Tomás Faci, G. (2020). *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Tomás Faci, G. (2026). «En nuestra lengua aragonesa». *Testimonios documentales de la conciencia lingüística en la Edad Media*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Tomás Faci, G., i Laliena Corbera, C. eds. (2020). *Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328). Documentos relativos a las cortes de los reinados de Alfonso II, Pedro II, Jaime I, Pedro III y Alfonso III*. Acta Curiarum Regni Aragonum, I, vol. 1. Saragossa: Gobierno de Aragón.
- Tormo, E. (1917). *Las viejas series icónicas de los reyes de España*. Madrid: Junta de Iconografía Nacional.
- Ubieto Arteta, A. (2010). *Leyendas para una historia paralela del Aragón medieval*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- Utrilla Utrilla, J. F. (2008). Jaime I (1213-1276): aspectos más sobresalientes de un reinado. En G. Colón Domènech i T. Martínez Romero (ed.), *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló-Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 53-73.